

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 7.06:77.03/08.

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-4-5>**Анна САФРОНОВА,***orcid.org/0000-0003-4215-2646**Phd,**постдокторант факультету мистецтва і дизайну**Східного університету**(Тімішоара, Румунія) elrossa@ukr.net***Олена САФРОНОВА,***orcid.org/0000-0002-3887-4825**кандидат технічних наук, доцент,**доцент кафедри образотворчого мистецтва і архітектурної графіки**Київського національного університету будівництва і архітектури**(Київ, Україна) safronova.oo@knuba.edu.ua***Валерій САФРОНОВ,***orcid.org/0000-0002-7300-9861**кандидат технічних наук, доцент,**декан факультету дизайну**Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва**і дизайну імені Михайла Бойчука**(Київ, Україна) dkino@ukr.net***ПРОЯВИ МИСТЕЦТВА АРТ-ФЕМІНІЗМУ У СУЧАСНІЙ
КНИЖКОВО-ЖУРНАЛЬНІЙ ПОЛІГРАФІЇ**

Метою дослідження є аналіз засобів образно-художньої виразності сучасних поліграфічних видань, а саме зінів, арт-буків, фотокниг, що мають феміністичну спрямованість, а також їх генезису і сюжетно-тематичних особливостей. В роботі використані методи мистецтвознавчого аналізу та порівняння при дослідженні екземплярів, що отримали визнання та розголос на тематичних міжнародних виставках і фестивалях, а також загальнонаукові методи аналізу, абстрагування, аналогії, узагальнення, класифікації.

Розкрито передумови появи означених видань, що сягають у часи народження і розвитку авангардних і андеграундних течій у візуальному мистецтві. Виявлено, що їх тематично-сюжетні особливості зумовлені соціально-культурними зворушеннями, пов'язаними з боротьбою жінок за політичні і соціальні свободи, право вільно висловлювати свої думки у специфічній художній формі. Проаналізовані окремі видання з оглядом на їх тематику і використані прийоми художньо-образної виразності. Виявлено, що у рамках жіночого мистецтва в арт-середовищі формується два способи донесення феміністичних проблем: через відображення автором свого особистого досвіду і власну тілесність або через досвід іншої жінки, зрозумілий і переданий фото художницею максимально натуралістично та правдиво. Звернення до інтроспекції та естетики натуралізму, використання інтимних фотографій у фотокнигах не тільки підривають стереотипні, шаблонні образи масової культури, але дозволяють висвітлити болючі «жіночі» проблеми сучасності. Визначено, що більшість авторських фотографій у фотокнигах претендують на документальність, що досягається характерними прийомами зйомки. Водночас залишається актуальним звернення до методів апропріації при створенні арт-буків і зінів, що складаються з провокаційних колажів, які порушують проблеми «сексизма» у багатьох аспектах.

Ключові слова: зін, фотокнига, арт-бук, арт-фемінізм, скрап-бук, колаж, андеграундне мистецтво, фан-зин, DIY.

Anna SAFRONOVA,
orcid.org/0000-0003-4215-2646
Phd,

*Postdoctoral Researcher at The Faculty of Art and Design of West University in Timișoara
(Timisoara, Romania) elrossa@ukr.net*

Olena SAFRONOVA,
orcid.org/0000-0002-3887-4825
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Fine Arts and Architectural Graphics
Kyiv National University of Construction and Architecture
(Kyiv, Ukraine) safronova.oo@knuba.edu.ua

Valeriy SAFRONOV,
orcid.org/0000-0002-7300-9861
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Design
Kyiv State Academy of Decorative and Applied Arts and Design
(Kyiv, Ukraine) dkino@ukr.net

ARTISTIC MANIFESTATIONS OF ART-FEMINISM IN A CONTEMPORARY BOOK AND MAGAZINE PUBLICATIONS

The purpose of the study is to analyze the means of visual and artistic expressiveness of contemporary printing editions related to feminism, namely zines, art books, photo books, as well as their genesis and plot-thematic features.

The work uses the methods of art analysis and comparison in the selected samples, that have received recognition and publicity at specific book international exhibitions and festivals, as well as general scientific methods of analysis, abstraction, analogy, generalization, and classification. The factors that contributed to appearance of such publications are found, dating back to the birth and development of avant-garde and underground movements in visual art. It was identified that their thematic and plot features are caused by the social unrest and cultural protests, that included fight for rights in political and social areas, as well as the right to freely express their opinions in a specific artistic form. The overview of plot-thematic features and used techniques of artistic expressiveness in separate editions were analyzed. It was revealed that within the framework of women's art in the art environment, two ways of conveying the feminist messages were formed: through the author's reflection of her personal experience and her own corporeality, or through the experience of another woman, understood and conveyed by the artist using photographs, which look as naturalistic and truthful as possible. Turning to introspection and hyperrealism, the use of intimate photos in photo books not only undermines stereotyped, clichéd images of mass culture, but also allows to highlight painful «women's» problems of our time. It was determined that most of the author's photos in photo books claim to be documentary, which is achieved by typical shooting techniques and stylistic features. At the same time, the method of appropriation and the creation of art books consisting of provocative collages remains relevant and raises the issues of sexism in different aspects

Ключові слова: *zines, photo book, artbook, art-feminism, scrapbook, collage, underground art, fanzines, DIY.*

Постановка проблеми. Вплив процесів індустріалізації та глобалізації на суспільну свідомість, розвиток філософії постмодернізму стали основою для виникнення нових напрямків у мистецтві, що відображали в тому числі і політичні, психологічні та соціальні настрої у суспільстві. Одним із таких рухів, що перевернув сприйняття звичного світоутворення, став феміністичний рух в рамках якого виник арт-фемінізм. В цьому контексті сучасна книжково-журнальна поліграфія стала універсальним медіумом за допомогою якого жінки доносять феміністичні ідеї, охоплюючи дедалі ширші комунікаційні простори: інтернет ресурси та поліграфічні дома, фестивалі, виставки, специфічні книжкові магазини, персональні сайти фотохудожниць.

Наочно арт-фемінізм знайшов відображення в арт-буках та зінах, а також фотокнигах. Сьогодні, очевидно, їх слід розглядати як арт-об'єкти, що являють собою закінчений проект художника зі своєю специфікою та історією розвитку. В останні десятиліття вивчення арт-фемінізму у різних мистецьких практиках набуло значного розголосу у міжнародному науковому просторі, однак висвітлення його втілення у сучасній книжково-журнальній поліграфії досі не одержало належного висвітлення ні в зарубіжному, ні в українському мистецтвознавстві.

Аналіз досліджень. Друга хвиля фемінізму стимулювала дослідження як у сфері природи жіночого мистецтва так і у пошуках причин його фактичної відсутності до появи масового руху

фемінізму. Ключовими роботами того часу, що фактично передували всім подальшим дослідженням по темі стали роботи Лінди Нохлін і Марі Гаррард з природи фемінізму і художньої історії. У своєму есе «Чому не було великих художниць?» (1971) Лінда Нохлін, вперше проводить об'єктивний аналіз широко поширеного твердження сексистського характеру у тому, що великих художниць не існує і сфера мистецтва належить чоловічій статі. Авторка бачить причину ситуації, що склалася, не у відсутності таланту у жінок, а в обмежених можливостях їх самореалізації в умовах існуючих соціальних обмежень.

Відносно нещодавно вийшов ряд публікацій, цілком присвячених жіночим практикам у мистецтві від початку зародження фемінізму (Adler, 2019) або від виникнення мистецтва в цілому, що знайомлять читача з розвитком жіночого мистецтва загалом та затвердженням його права на визнання на арт-ринку та у суспільстві (Korsmeyer, 2021). Треба зазначити, що значна частина публікацій акцентує увагу на мистецтві акціонізму та перформансу, а також відеоарту через їх провокаційний характер, у той час, як роботи, які розкривають тему арт-фемінізму в поліграфії, носять фрагментарний характер і не дають цілісної картини розвитку та особливостей цього напрямку, або лише побічно стосуються цієї теми. Найбільш тематично близькою є робота (Raaberg, 1988) де поняття колажності трактується як стратегія фемінізму у різних напрямках візуального і навіть медійного мистецтва (кіно, перформанс, інсталяція), проте дає лише загальне уявлення про це явище у поліграфії.

Цілісним розглядом аспектів виникнення та розвитку відображення жіночої фемінності та гендерного питання в культурі та мистецтві вчені пострадянського простору розпочали займатись значно пізніше – перші роботи можна датувати з 90-х років минулого століття (І. Арістархова, Л. Бредіхіна, О. Гапова, Н. Чермалих Ю. Глушньої, Ю. Кравчук та інші). Серед останніх робіт привертає увагу дисертаційна робота Буланової-Дувалко Л. Ф. Автор концептуально осмислює механізм конструювання та трансляції стереотипних образів жіночості у культурно – історичній динаміці та обґрунтовує перспективи змістовного потенціалу феномену фемінності для презентації нових моделей фемінної ідентичності, не обмежуваних нормами патріархального світогляду (Буланова-Дувалко, 2017).

Мета статті – проаналізувати особливості сучасних поліграфічних видань як об'єктів арт-фемінізму, їх генезис, тематичну спрямованість та дизайн.

Зазначимо, що наразі поняття фотокниги та арт-буку дещо розмите, оскільки як на фестивалях фотокниг, так і арт-буків, можуть бути одночасно представлені як перший, так і другий типи видань, а самі терміни мають різні тлумачення.

У роботі були використані загальнонаукові методи аналізу, абстрагування, аналогії, узагальнення, класифікації, а також методи мистецтвознавчого аналізу та порівняння при дослідженні таких поліграфічних видань як зінні, арт-буки і фотокниги, що отримали визнання та розголос на тематичних міжнародних виставках і фестивалях.

Виклад основного матеріалу. На початку та піку становлення арт-фемінізму, митці активно застосовували прийоми апропріації та колажу у своїх роботах. Шляхом використання мас-медійної, архівної чи запозиченої «чоловічої» художньої фотографії, вони вдавалися до епатажної деконструкції існуючих образів і стереотипів, часто змішуючи, розмиваючи їх, занурюючи у кардинально новий контекст. Такий підхід активного цитування, притаманний тенденціям, що склалися у мистецтві постмодернізму, наразі не втрачає актуальності, набуваючи нових форм художньої виразності. Метод своїм корінням сягає у період поширення творчих сімейних альбомів вікторіанської епохи в Англії, так званих «скрапбуків», у яких жінки розміщували в довільному порядку фрагменти зображень, вирізані з різних джерел, створюючи колекції оригінальних колажних композицій у книжковому форматі (Green-Lewis, 2011). Крім того, у 1880-х роках мода створювати «скрапбуки» з рекламних буклетів, візитних карток, листівок з релігійними текстами та декоративними висічками, відомих як «скрап», набула популярності також у молодіжному середовищі Америки. Слід зазначити, що роботи цього періоду носять побутовий характер і не виносяться за межі вузького кола осіб знайомих та близьких автора. Авторство знайдених альбомів вікторіанських колажів здебільшого залишається невідомим. Можна ідентифікувати лише деякі роботи, серед яких колажі Марі-Бланш-Еннелі Фурньє, Кейт Едіт Гоф, Джорджини Берклі. Їхні акварельні та зоологічні малюнки химерним чином комбінуються з фотографіями друзів, рідних і самих художниць, формуючи самостійні сюрреалістичні картини (рис. 1).

Звісно, ці роботи не можна охарактеризувати як «феміністичні», оскільки вони не акцентують увагу на гендерних питаннях, проте їхній вплив на подальший розвиток оригінальних арт-буків є безсумнівним.

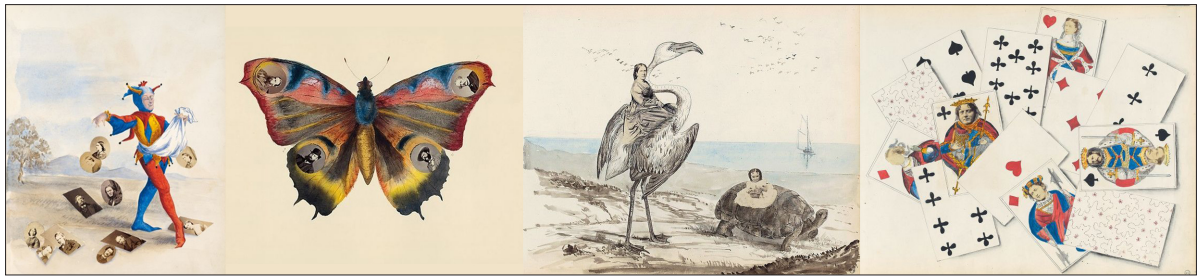

Рис. 1. Колажі «вікторіанської епохи» з бібліотеки Metmuseum, 1870-ті рр.
<https://www.metmuseum.org/exhibitions/listings/2010/victorian-photocollage/photo-gallery>

Перші спроби використання колажу, готових медійних образів або звичайних об'єктів як метафор для акцентуації соціальних проблем, можна пов'язати з роботами учасників авангардного руху Дада.

Серед робіт учасників групи певну популярність здобули колажі художниці Ханни Хех, до спадщини якої згодом зверталися як митці 70-х років, так і сучасні (Лола Дюпре, Вонгечі Муту, тощо). Варто зазначити, що навіть у той час колеги чоловічої статі ставилися до її творчості скептично, і вона у свою чергу, однією з перших порушила питання про сексизм та дискримінацію жінок. В колажах Ханни, одиничних і зібраних в тематичні альбоми, вперше з'явилися спірні та неоднозначні образи, що акцентували увагу на певні соціальні проблеми, пов'язані як з війною, так і з сприйняттям жінки у суспільстві. Довільно розміщуючи фотографії мас-медіа, що не мають самостійної цінності, у новий контекст, граючи зі

змістом, автор надає їм нового емоційного забарвлення, перетворює на культурний знак або символ (рис. 2). Повноцінну книгу Ханни Хех з її дивовижними колажами було видано лише у 2004 році, що є свідченням «внутрішньої» природи мистецтва жінок дореволюційних рухів (рис. 3).

Вже у 60–70-х роках під час становлення другої хвилі феміністичного руху розвинулися та набули масового характеру різні методики та стилі за допомогою яких художниці апелюють до громадськості та змушують задуматися над проблемами своїх соціальних і політичних прав, своєї ролі та призначення в соціумі. Наявну думку про найвище призначення жінки як хранительки домівки, соціальні штампи, які підтримували цю віру, феміністки прямо називали «сексизмом» і прагнули викоринити їх прояви. Початок поширення аматорського масового «жіночого мистецтва» часто пов'язують з розвитком різноманітних контркультурних рухів і зростан-

Рис. 2. Колажі Хани Хех, 1920–1940 рр.
<https://visualdiplomacyusa.blogspot.com/2017/11/artist-of-day-november-30-hannah-hoch.html>

Рис. 3. Альбом Хани Хех, 2004 рік.
<http://web.archive.org/web/20131228125407/http://strangeflowers.wordpress.com/2012/07/16/hannah-hoch-scrapbooks/>

ням андеграундної преси у 70-х (наприклад, «феміністичних зінів» присвячених панк-року), які відіграли важливу роль в об'єднанні громадськості у США та західної Європи. Зін став одним із найважливіших способів комунікації рухів опозиційного характеру, у тому числі й фемінізму у доступній арт-формі. Одночасно, починаючи з 70-х популярною формою презентації творчості для художниць-феміністок, стали так звані книги художників (арт-буки). У зв'язку з цим доречно згадати засновані графічним дизайнером Шейлою де Бреттевіль Майстерню жіночої студії (Нью-Йорк), Жіночий графічний центр у Жіночому домі в Лос-Анджелесі, де жінки отримали можливість вчитися, працювати і створювати графічні та художні роботи (рис. 4). Це знаменувало появу перших арт-просторів, де митці почали демонструвати свій творчий потенціал на рівні офіційних інституцій.

Поступовий розвиток та вдосконалення навичок у сфері живопису та мистецтва серед жінок, які отримали досить масовий характер у 70–80-х роках, затвердили думку про те, що творчі роботи жінок, які отримали професійну художню освіту, можуть бути представлені у виставкових просторах нарівні з чоловічими, не поступаючись їм в емоційній глибині та художній цінності.

Розглянемо докладніше понятійний апарат та відмінні риси феміністичних творчих видань, які сьогодні представлені в поліграфії. Зін – це самовидавчий журнал з невеликим тиражем, що складається з оригінальних або запозичених текстів і зображень, які відтворюються за допомогою копіювальної машини. (DeLaRosa, 2021). Він є продуктом або однієї людини або дуже невеликої групи однодумців, що відкрили для себе практику DIY (від англ. Do It Yourself – «зроби сам»). Зіни є важливою складовою мистецтва активізму та арт-фемінізму та однією з віх його розвитку. За своєю природою зіни носять скоріше «кустар-

ний» характер «хенд-мейду», що поєднує в собі елементи трешу, кітчю, масової культури. Створені під впливом проникнення культури панк-року в рамках третьої хвилі фемінізму, феміністичні зіни, окрім досліджень експериментальної музичної естетики та субкультури, порушували проблеми реалізації жінки у мистецтві, утвердження її права на незалежність та прояв своєї сексуальності, заперечуючи різноманітні прояви «сексизму» та утисків, зокрема, у питанні права на аборти. (Gray et al., 2022). У маніфесті феміністичних зінів, надрукованому у зині «BIKINI KILL ZINE 2» (1991) зазначені такі цілі як розкриття «жіночого світу», а саме: «жіночого досвіду та гнівних думок проти дискримінації та сексизму».

У сучасній поліграфії зіни, хоч і не набули великої популярності та визнання на рівні арт-просторів та галерей, продовжують розвиватися у вузьких рамках певних фестивалів та кола поціновувачів та шанувальників жанру. Будучи «швидким», «аматорським», «селф-пабліш» журналом з вільною версткою та дизайном, зін багато в чому можна вважати перехідною точкою «внутрішнього» «аматорського» самовираження жінок у процесі «дорослішання мистецтва» патріархального та гомофобного суспільстві. Наразі існує безліч ресурсів і бібліотек, які зберігають колекції зінів. Серед найвідоміших, які мають феміністичну спрямованість: Poison Girls magazine Bendita (Brazil), Bitch (US), Clit Rocket (Italy), Good girl (Canada), Grrrl: Rebel (Malaysia), Pink Punkies (Argentina), і Pretty Ugly (Australia). Однією з цікавих бібліотек є LCC Zine, де представлена ціла серія зінів феміністичного характеру від 70-х років до сучасності (рис. 5).

Найбільш утвердженою та шанованою формою художнього прояву є арт-бук або фотокнига, які являють собою вже цілісний і сформований закінчений проект художника (Chappell, 2003). Часто в арт-буках ключову роль виконують фотографії, проте, як і зін, арт-бук може містити малюнки, графічні елементи тощо. Книга фото-

Рис. 4. Матеріали-листівки, газети, фотографії з творчого і навчального простору 1970–1980-х років у Лос-Ажелесі (Woman's Building).
https://www.pacificstandardtime.org/past/artinla/exhibitions_id=doin-it-in-public-feminism-and-art-at-the-woman-s-building.html

Рис. 5. Феміністичні зини 70–90-х років з бібліотеки-колекції LCC Zine
 URL: <https://lcczinecollection.myblog.arts.ac.uk/feminist-zines/>

художника є об'єктом мистецтва як така, у ній він максимально використовує всі можливі візуальні прийоми передачі певної інформації чи повідомлення глядачеві.

Також варто зазначити, що зини здебільшого були і є журналами, в яких, незважаючи на переважання візуального контенту, текст є необхідною складовою. Починаючи з 1979 року розвиток технологій друку призвів до чергового зниження вхідного бар'єру для видавничої справи у вигляді настільної видавничої системи (DTP), що дало початок селф-публішу та забезпечило доступ як аматорам, так і професійним художникам до поліграфічного контенту в цілому (Вигу, 2019).

Перехід до цифрових методів друку та доступність цифрової фотографії стали стимулом для розвитку не лише зинів і артбуків, а й авторської фотокнижки як закінченого проекту фотохудожника. Як правило, така фотокнижка вміщує виключно фотографічний контент і, можливо, супровідний текст, часто вона публікується через певний специфічний видавничий будинок, що

спеціалізується на арт-напрямку. Одночасно продовжують створюватися фотокнижки, що містять елементи, характерні для зин-публішинга: написи, включені у фотографію, і навіть колаж, – проте й тут можна простежити домінування фотографії, як активної візуальної складової.

Прихильницею колажу, як засобу дискурсу щодо образу сучасної жінки у суспільстві є Саня Івекович, хорватська фотографка, перформер, скульптор та художник-інсталятор, володарка численних номінацій і нагород. Її артбук «Double Life» (рис. 6), містить 66 фотографій з особистого життя і фото моделей з журнальної реклами, розміщені парами.

У фотокнизі «Довідник про невимушеність інших» (рис. 7) Аїкатерині Гегісіан, художниця греко-вірменського походження, яка мешкає та працює в Лондоні, створює колажі з зображень, взятих з порнографічних журналів, туристичних каталогів та розворотів National Geographic 1960–70-х. У такій ігровій формі вона переосмислює гедоністичні шаблони, що склалися в країнах

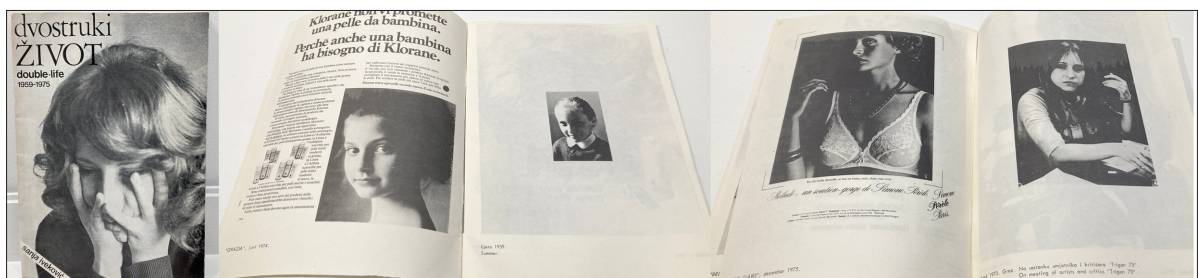

Рис. 6. «Double Life». Саня Івекович, 1975 рік.
<https://www.printedmatter.org/catalog/57454/>

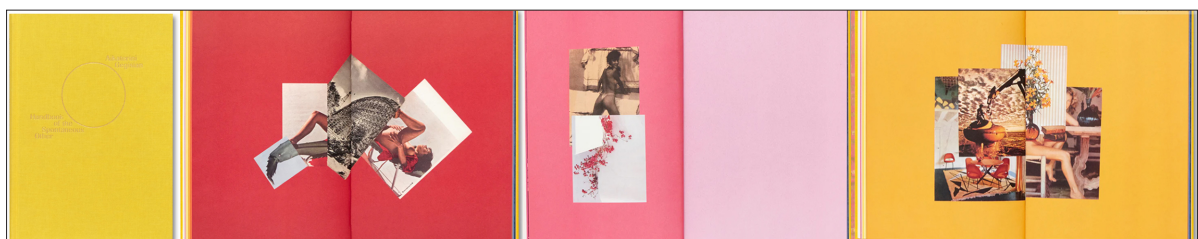

Рис. 7. «Довідник про невимушеність інших». Аїкатерині Гегісіан, 2020 рік.
<https://www.printedmatter.org/catalog/56084/>

заходу, для відображення жіночого тіла, природи та насолоди від розваг, розмішуючи фрагменти зображень на різних кольорових плашках.

Своє власне уявлення про красу, звертаючись до шаблонів фешн-індустрії, передає корейська фотохудожниця Анна Масал у фотокнизі «Око циклопа» (рис. 8), що отримала визнання на багатьох міжнародних конкурсах і фестивалях. Знайдені зображення, вона знебарвлює, ріже, згинає, мочить і вільно кадрує, щоб запропонувати нам свій погляд на красу – двозначний, суперечливий та яскравий.

Використовуючи різні фотографії та класичні художні роботи з джерел мас-медіа, що транслюють образ жінок, художниці вільно грають із розміщенням фрагментів тіла, фотографій, картин і малюнків на площині розвороту або аркуша, призводячи до деконструкції образів, що склалися в медіа та створюючи нові.

Поряд з такими роботами, в яких має місце іронічний і навіть саркастичний підхід до створення відеоряду, наближений до зінкультури 80-х, велику популярність набули книги, зроблені в класичному форматі з натуралістично-документальним підходом до підготовки контенту.

У феміністичних фотокнигах зникає ідеалізований образ жінки, у своїх роботах здебільшого художниці досліджують свій індивідуальний досвід, звідси дуже особистий та інтимний характер цих видань. Часто вони торкаються тем гострого жіночого досвіду (старіння, самотність,

складності материнства, хвороби), одночасно явно виражено піднімаючи соціальну проблематику.

Це дещо відрізняє їх від «чоловічих» фотокниг через особливості особистого досвіду автора та самого підходу до створення документальної фотографії. Так, у «чоловічій» фотокнизі, наприклад, відображення побуту та певних фактів є більш відстороненим і не має явно вираженої дискусії навколо «жіночих» проблем. Крім того, торкаючись питання жіночої тілесності, фотограф зазвичай в якості суб'єкта обирає молодих і красивих за загально визнаними канонами дівчат, незважаючи на те, що матеріал може бути поданий у документальному ключі. «Жіночий суб'єкт в мистецтві завжди пасивний та доступний, в той час як чоловік є ідеальним глядачем, що дивиться на жінку, принижуючи її таким чином до рівня об'єкта естетичного споглядання та сексуального бажання» (Буланова-Дувалко, 2017: 30).

Однією з перших книг особистого характеру, свого роду «щоденником», що розкриває інтимні подробиці життя авторки, є книга Нан Голдінг «Балада про сексуальну залежність». У ній фотограф відобразила своїх друзів, знайомих, коханців і себе саму в максимально домашній та інтимній обстановці, що було абсолютним нововведенням у сфері мистецтва того часу (рис. 9). Фотографування для Голдінг – це «спосіб доторкнутися до когось, форма ніжності». У своїй роботі вона порушує питання особистої свободи жінки, її ролі у соціумі, відмінності у мисленні чоловіка та жінки (Boone, 2018).

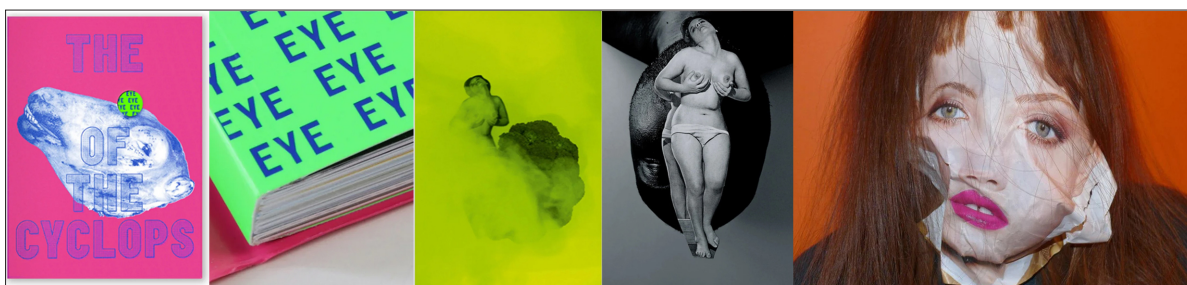

Рис. 8. «Око циклопа». Анна Масал, 2016 рік.
<https://www.galerieecho119.com/products/ann-massal-the-eye-of-the-cyclops-signed>

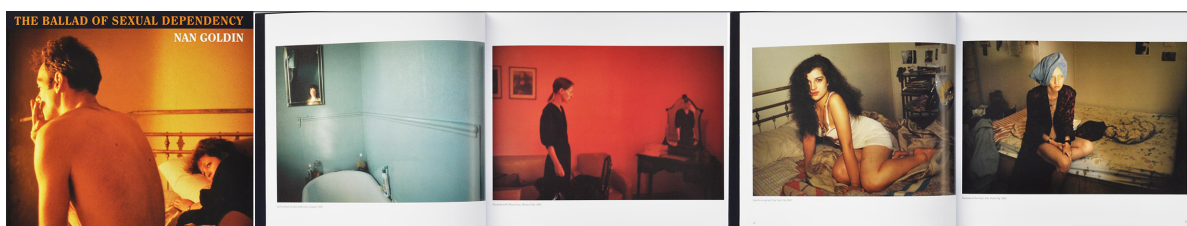

Рис. 9. Нан Голдінг. «Балада про сексуальну залежність», 1986 рік. Перевидання 2012 року.
<https://www.thelibraryproject.ie/products/the-ballad-of-sexual-dependency-nan-goldin>

Подібно до Нан Голдінг, питання сексуальної свободи жінки як підлеглої «другої» статі досліджує Єва Сомбат у фотокнизі «Я хочу оргазму, а не рози». Незважаючи на те, що в сучасних медіа секс є частим об'єктом репрезентації, право на вільне висловлювання про свої нетипові або «дивні» сексуальні уподобання засуджується. Угорський фотограф Єва Сомбат відкидає хибний, на її думку, сором, і у своїх фотографіях відверто ділиться жіночим сексуальним досвідом, виносячи на загальний огляд те, що не прийнято робити видимим. Максимально інтимні, документальні фотографії, не позбавлені певного символізму (фалос, інші атрибути, специфічна корекція кольорів з ухилом у фіолетові та рожеві тони) (Korsmeyer and Weiser, 2022). Ця фотокнига є наочною демонстрацією характеристики феміністичного мистецтва як такого, що спантеличує, вражає, ображає і дратує, перевертаючи практично всі естетичні цінності попередніх часів. Візуальна мова фотокниги: чіткі документальні фото, фрагменти, загальні плани в домашніх умовах, повна відсутність ідеалізації жіночого образу (рис. 10).

Варто зазначити, що візуальний ряд фотокниг феміністичної спрямованості часто представлений фотографіями, метою яких є вивчення власної тілесності. Використання неестетичних з класичної точки зору ракурсів, природне світло зйомки, кольорові фотографії «без обробки», крупні плани фрагментів тіла, або предметів побуту, неприкрита нагота натури є характерною особливістю таких фотографій. Приклад

подібного підходу ми бачимо у роботі Рейчел Папо «Йде дощ. Темна таємниця першого року материнства», що висвітлює проблеми післяпологової депресії. Документальне відображення проблем материнства, негативні його сторони, які зазвичай вважають за краще приховувати становлять головну тему книги (рис. 11). Колекція фотографій, а також інтерв'ю з матір'ю художниці проливають світло на її переживання, оголюючи нестерпну напругу, що існує між дивом народження і наступним жахом, ведучи глядача через розповідь про відчай фотографа (автора книги) та її матері у той же період часу. Переплітаючи питання етики та моралі, авторка висвітлює цю болючу проблему, розкриваючи приголомшливу серію соціальних тригерів, стигм та табу навколо материнства.

Проблема старіння і краси, що вислизає в умовах загальної медійної пропаганди ідеалізованого вічно молодого образу жінки, є частою темою фотокниг феміністичного напрямку. Прикладом є «Свідок краси» Сейдж Сох'є про життя колишньої фотомоделі, матері самої фотографки, яка з часом стикається з цією проблемою. Через відображення повсякденного життя своєї матері, її побуту, демонструючи фізичну та емоційну оголеність на фотознімках, авторка намагається розкрити психологічний стан дорогої людини, донести свої думки з цієї проблеми до глядача. Багато знімків є постановочними, деяким властивий сюжет, який відображає певні події з життя суб'єкта (рис. 12).

Рис. 10. «Я хочу оргазму, а не рози». Єва Сомбат, 2022 рік.
<https://www.kehrerverlag.com/en/eva-szombat-i-want-orgasms-not-roses>

Рис. 11. «Йде дощ. Темна таємниця першого року материнства». Рейчел Папо, 2022 рік.
<https://www.kehrerverlag.com/en/rachel-papo-it-s-been-pouring-the-dark-secret-of-the-first-year-of-motherhood>

Рис. 12. «Свідок краси». Сейдж Сох'є, 2017.
<https://www.setantabooks.com/products/witness-to-beauty>

Висновки. Арт-фемінізм у сучасній книжково-журнальній поліграфії продовжує бути формою протесту, де жінки кидають виклик комерційному мистецтву ідеально відретушованих журнальних фотографій та образів, що не мають нічого спільного з дійсністю. Створюючи роботи максимально особистого характеру, фотохудожниці активно і прямо комунікують із глядачем, не затуляючись продуктами мас-медіа, але часто спираючись на їхню основу, яка дає їм можливість вносити метафори, символи, приховані смисли у візуальний ряд.

Підводячи підсумок, варто зауважити, що сучасні фотохудожниці виявляють все більшу сміливість у відображенні свого повідомлення, часто використовуючи як медіум власну тілесність і психологічний досвід. Звернення до інтроспекції та естетики натуралізму у створенні фотоматеріалу для фотокниг не тільки підривають стереотипи, шаблонні образи масової культури, але дозволяють висвітлити болючі «жіночі» проблеми сучасності. Об'єктами фотографій стають власний дім, елементи побуту, сім'я, власна тілесність та все, що з нею пов'язано. Такий підхід прямого та безпосереднього діалогу через базову книжкову форму, дозволяє залучити більшу аудиторію, ніж перформативні практики, що мають в силу свого характеру, вужче коло глядачів та учасників. В той же час відбувається «засноване на гендерних стереотипах конструювання гендерних

стереотипів», що відповідають дефініції, запропонованій Сандрою Лі Барткі, яка тлумачить феміністичність як «певний набір чутливості, поведінкових схильностей і особливостей розуму й характеру». (Буланова-Дувалко, 2017: 23).

Виявлено, що у рамках жіночого мистецтва в фотокнигах (арт-буках) формується два способи донесення феміністичних проблеми: через відображення автором свого особистого досвіду і власну тілесність або через досвід іншої жінки, зрозумілий і переданий фотохудожницею максимально натуралістично та правдиво. При цьому переважна частина робіт у жіночому мистецтві присвячена «феміністичним» проблемам і має явно чи опосередковано-соціальний характер.

Визначено, що більшість авторських фотографій у фотокнигах претендують на документальність, що досягається характерними прийомами зйомки. Проте з метою відображення певних подій, частина знімків може бути постановочними. Водночас актуальними залишаються звернення до методу апропріації (запозичення) при створенні арт-буків (фотокниг), що складаються з провокаційних колажів, які порушують проблеми «сексизму» у багатьох аспектах. Досліджені витoki такого підходу, що сягають у часи народження і розвитку авангардних і андеграундних течій у візуальному мистецтві, які сприяли виникненню феміністичних змін 80–90-х років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adler, L, Vieville, C. (2019). *The Trouble with Women Artists: Reframing the History of Art*. Flammarion 160 p.
2. Boone, S. (2018). Nan Goldin's the Ballad of Sexual Dependency. *PORTO ARTE: Revista De Artes Visuais*, 23(38) <https://doi.org/10.22456/2179-8001.80809>
3. Bury, S. (2019). The Artist's Book in the Age of Digital Reproduction: Walter Benjamin and the Artist's Book. *Arts*, 8(4): 138 <https://doi.org/10.3390/arts8040138>
4. Буланова-Дувалко Л.Ф. Феномен феміністичності у сучасній культурі: дис. ... канд.філос. наук (09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури). Київ, 2017. 224 с.
5. Chappell, D. (2003). Typologising the artist's book. *Art Libraries Journal*, 28(4), 12–20. <https://doi:10.1017/S0307472200013316>
6. DeLaRosa, A. (2021) The art of the zine and the DIY aesthetic: exploring and experimenting with multimodal storytelling. Retrieved from <https://doi.org/doi:10.7282/t3-c3y9-3z91>
7. Gray, E. M., Ullman, J., Blaise, M. & Pollitt J. (2022) 'I'm broken but I'm alive': gender, COVID-19 and higher education in Australia, *Higher Education Research & Development*, p. 1–15. <https://doi.org/doi:10.1080/07294360.2022.2096576>

8. Green-Lewis, J. (2011). Playing with Pictures: The Art of Victorian Photocollage, and: Points of View: Capturing the 19th Century in Photographs (review). *Victorian Studies*, vol. 53, no. 2, 383–85. <https://doi.org/10.2979/victorianstudies.53.2.383>.
9. Korsmeyer, Carolyn and Peg Brand Weiser, “Feminist Aesthetics”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/feminism-aesthetics/>
10. Pérez-Fernández, A. (2022). From compassion to distance: Hannah Höch’s Mother.’ *European Journal of Women’s Studies*, 29(1), 140–154. <https://doi.org/10.1177/13505068211028977>
11. Приставка В. Хронологія розвитку зін-культури в Україні та Сполучених Штатах Америки.[Demiurge: Ideas, Technologies, Perspectives of Design, Volume 4, pp 197–209 <https://doi.org/10.31866/2617-7951.4.2.2021.246833>.
12. Raaberg, G. (1998). Beyond Fragmentation: Collage as Feminist Strategy in the Arts. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 31(3), 153–171.

REFERENCES

1. Adler, L, Vieville, C. (2019). *The Trouble with Women Artists: Reframing the History of Art*. Flammarion 160 p.
2. Boone, S. (2018). Nan Goldin’s the Ballad of Sexual Dependency. *PORTO ARTE: Revista De Artes Visuais*, 23(38) <https://doi.org/10.22456/2179-8001.80809>
3. Bury, S. (2019). The Artist’s Book in the Age of Digital Reproduction: Walter Benjamin and the Artist’s Book. *Arts*, 8(4): 138 <https://doi.org/10.3390/arts8040138>
4. Bulanova-Duvalko L.F. Fenomena feminnosti u suchasni kulturi: dys... kand. filoz. nauk [The phenomenon of femininity in modern culture: dis. ... Candidate of Philos. of science] (09.00.04 – filozofska antropologija, filozofia kultury). Kyiv, 2017. 224 s. [in Ukrainian]
5. Chappell, D. (2003). Typologising the artist’s book. *Art Libraries Journal*, 28(4), 12–20. <https://doi.org/10.1017/S0307472200013316>
6. DeLaRosa, A. (2021) The art of the zine and the DIY aesthetic: exploring and experimenting with multimodal storytelling. Retrieved from <https://doi.org/doi:10.7282/t3-c3y9-3z91>
7. Gray, E. M., Ullman, J., Blaise, M. & Pollitt J. (2022) ‘I’m broken but I’m alive’: gender, COVID-19 and higher education in Australia, Higher Education Research & Development, p. 1–15. <https://doi.org/doi:10.1080/07294360.2022.2096576>
8. Green-Lewis, J. (2011). Playing with Pictures: The Art of Victorian Photocollage, and: Points of View: Capturing the 19th Century in Photographs (review). *Victorian Studies*, vol. 53, no. 2, 383–85. <https://doi.org/10.2979/victorianstudies.53.2.383>
9. Korsmeyer, Carolyn and Peg Brand Weiser, «Feminist Aesthetics», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2021 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/feminism-aesthetics/>
10. Pérez-Fernández, A. (2022). From compassion to distance: Hannah Höch’s Mother.’ *European Journal of Women’s Studies*, 29(1), 140–154. <https://doi.org/10.1177/13505068211028977>
11. Prystavka V. Khronologija rozvytku zin-kultury v Ukraini ta Spoluchenykh Shtatakh Ameryky.[Chronology of the development of zine culture in Ukraine and the United States of America]. Demiurge: Ideas, Technologies, Perspectives of Design, Volume 4, pp 197–209 <https://doi.org/10.31866/2617-7951.4.2.2021.246833>. [in Ukrainian].
12. Raaberg, G. (1998). Beyond Fragmentation: Collage as Feminist Strategy in the Arts. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 31(3), 153–171.